

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

ДО ІСТОРІЇ БОСПОРСЬКОГО ЦАРСТВА В III ст.

Зубар В. М.

Результати археологічних досліджень свідчать, що в 30-х рр. III ст. до південно-східних меж Боспорського царства вдерлися вороги. Так, при розкопках Горгіпії простежено шар пожеж та руйнувань. На підставі комплексного аналізу джерел дослідники дійшли висновку, що загибель цього античного центру треба відносити до часу після 239 р.¹. Характер будівельних залишків, які можуть бути пов'язані з часом після цих подій, свідчить, що після розгрому життя на місці Горгіпії пізніше відродилось, але в порівняно менших масштабах². З вторгненням варварів, в результаті якого загинула Горгіпія, І. Т. Круглікова пов'язує нову хвилю скарбів, найпізніші монети з яких датуються 30-ми рр. III ст.³. Однак цікаво, що в цей час було зруйновано не всі античні центри Азіатського Боспору. Наприклад, при розкопках невеличкого містечка Кепи слідів пожеж та руйнувань, які можна було б пов'язати з подіями 30-х рр. III ст., не зафіксовано⁴. Міста та поселення Європейського Боспору також аж до початку 70-х рр. III ст. існували без будь-яких серйозних потрясінь⁵. Таким чином, зараз можна стверджувати, що в 30-х рр. III ст. варварами було зруйновано лише Горгіпію. Інші райони Боспорської держави, в тому числі й Танаїс, в цей час не постраждали.

І. Т. Круглікова вважала, що розгром Горгіпії та зміни ситуації на південно-східних кордонах Боспору слід пояснювати встановленням гегемонії аланів у степах Приазов'я та на Північному Кавказі⁶. Однак цілком вірогідним може бути й інший шлях вирішення цього питання. З повідомлення Йордана відомо, що у 30 — 40-ві рр. III ст. готи, які просувалися з півночі Європи, розділилися на західних та східних, які й прийшли в район Меотиди⁷. Причому, локалізуючи готів у цей час, Йордан пише, що третє місце їх розселення було «на Понтійському морі з другого боку Скіфії»⁸. Виходячи з цього писемного джерела, можна говорити, що готи оселилися не лише на північному березі Меотиди, але й десь на південно-східних землях Боспора, прилеглих до Чорного моря. Тому не виключено, що Горгіпію першою серед боспорських міст та поселень було зруйновано під час навали коаліції варварських народів, на чолі яких стояло одне з германських племен, що прийшли з півночі. Посередньо про це зокрема свідчить монетний скарб, знайдений 1987 р. під час розкопок Горгіпії, до складу якого входили не тільки боспорські монети, але й монети Херсонеса та Тіри⁹. Швидше за все його міг заховати на території зруйнованого міста один з варварів, який прийшов сюди з північного заходу.

У цьому відношенні дуже показовими є знахідки варварських імітацій римських денаріїв, найраніші екземпляри яких датуються першою половиною — серединою III ст.¹⁰. Зараз встановлено, що ці монети належали не місцевому населенню, а племенам, які прийшли на Боспор з північного заходу, бо їх основний ареал збігається з територією поширення черняхівської культури¹¹. Окрім районів, зайнятих носіями черняхівської культури, варварські імітації римських монет знайдено на порівняно обмеженій території Азіатської частини Боспору, в

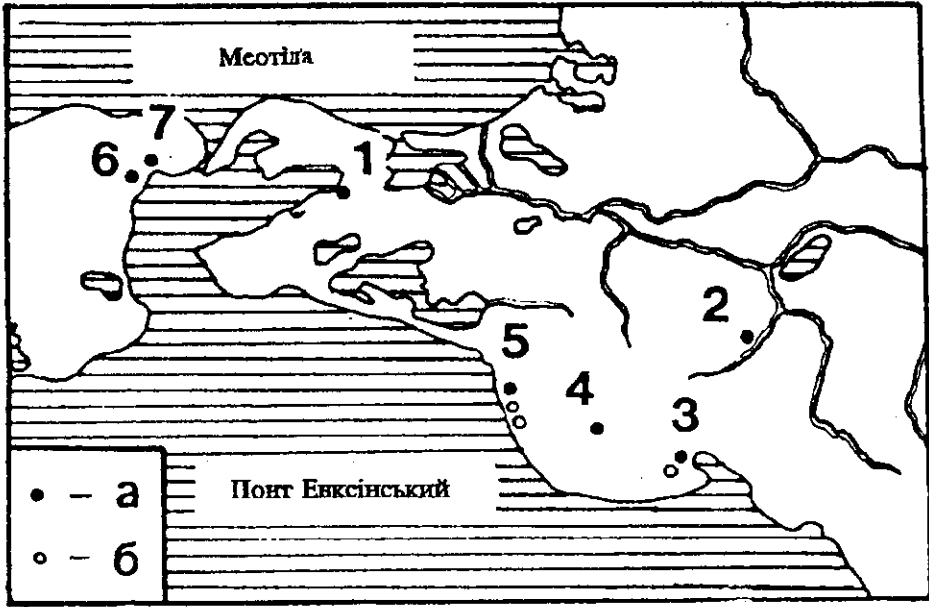

Рис. 1. Скарби та окремі знахідки варварській імітації римських денаріїв на території Боспору. За Л. П. Казамоновою, В. В. Кропоткіним, Н. О. Онайко, М. Д. Нестеренко, О. І. Саловим, О. І. Анісімовим: а — окремі монети; б — монетні скарби. 1 — Фанагорія; 2 — С. Кримська; 3 — Новоросійськ; 4 — с. Раєвська; 5 — район Гор'гіппії; 6 — Тірітака; 7 — Пантікапей.

Пантікапей, Тірітаці, на Північному Кавказі та Танаїсі¹² (рис. 1). При цьому необхідно підкреслити, що досить багато таких монет знайдено саме в районі Гор'гіппії,¹³ де вони, судячи за знахідками, разом з боспорськими монетами в скарбах, перебували в грошовому обігу поряд с останніми¹⁴.

Наведені факти з певною мірою ризику дозволяють зазначити, що в другій половині 30-х рр. III в. частина готів досягла Кубані й розгромила Гор'гіппію. Причому, концентрація в цьому районі варварських імітацій римських денаріїв свідчить, що чужинці зруйнували не тільки це квітуче місто, але й осіли тут на порівняно тривалий час. Посередньо на користь такого висновку свідчать і скарби з монетами пізнішого часу, знайдені на території Гор'гіппії¹⁵. Цілком можливо, що варвари оселилися на території Раєвського городища, де знайдено дві срібні монети — варварські імітації, але внаслідок поганої збереженості верхніх культурних шарів цієї пам'ятки це можна поки що тільки припускати¹⁶. Грецьке населення під час цієї навали, вірогідно, було частково знищено, а решта переселилася до Пантікапею та району Феодосії, про що можна говорити на підставі результатів аналізу просопографічного матеріалу, проведеного останнім часом¹⁷.

У зв'язку зі сказаним, особливо цікавою є розповідь Зосима про перший похід готів уздовж східного узбережжя Чорного моря 255(256) р.¹⁸. Зосим пише, що варвари взяли у боспорців кораблі та попрямували до Пітіунту. Пограбувавши його, вони повернулися назад¹⁹. Зосим не вказує звідки було розпочато цей похід. Однак зовсім не виключено, що в ньому, швидше за все, взяли участь готи та інші варвари, які жили на Азіатському Боспорі. Напрямок цього походу, як і наступного, 257 р., показує, що варвари, які брали в ньому участь, були добре обізнані з розмірами тієї здобичі, яку можна було захопити в таких містах, як Пітіунт, Фазис або Трапезунт. А це, у свою чергу, може бути ще одним посереднім аргументом на користь того, що під час вказаних походів провідну роль відігравали саме варвари, які в 30-х рр. III ст. розгромили Гор'гіппію та оселилися в південно-східних межах Боспорського царства.

Зрозуміло, що зроблені висновки потребують додаткової аргументації й мають бути підкріплені новим безсумнівним археологічним матеріалом. Хоча, зважаючи на те, що готи, просуваючись на територію Східної Європи під впливом інших народів поступово втрачали притаманні саме їм етнографічні риси, ви-

ділення суто германських елементів на археологічному матеріалі пов'язано з певними труднощами²⁰. Але до появи нового матеріалу, який спростує чи підтвердить зроблені висновки, наведені міркування, як уявляється, не можна ігнорувати.

Примітки

¹ *Кругликова И. Т.* Боспор в позднеантичное время. — М., 1966. — С. 12, 40; *Кругликова И. Т.* Раскопки некрополя в районе Астраханской улицы в 1954 — 1964 гг. // *Горгиппия*. — 1982. — II. — С. 117 — 149; *Фролова Н. А.* Монетное дело Рискупорида III (211—226 гг.)//НЭ. — 1980. — Т. XIII. — С. 104; *Алексеева Е. М.* Юго-восточная часть некрополя Горгиппии// *Горгиппия*. — 1982. — Вып. II. — С. 2 — 116; *Алексеева Е. М.* Горгиппия в системе Боспорского царства первых вв. н. э. // *ВДИ*. — 1988. — № 2. — С. 89; *Трейстер М. Ю.* Фибулы из Горгиппии // *Горгиппия*. — 1982. — Вып. II. — С. 150 — 162; *Алексеева Е. М.* Античный город Горгиппия. — М., 1997. — С. 75.

² *Кругликова И. Т.* Боспор... — С. 6; *Алексеева Е. М.* Горгиппия... — С. 83, 84.

³ *Кругликова И. Т.* Боспор ... — С. 187.

⁴ Там же. — С. 43.

⁵ Там же. — С. 14, 57.

⁶ Там же. — С. 13.

⁷ *Буданова В. П.* Готы в эпоху Великого переселения народов. — М., 1982. — С. 77.

⁸ *Юр. Get.*, § 38; *Буданова В. П.* Указ. соч. — С. 156.

⁹ *Фролова Н. А.* Уникальный клад боспорских монет из Горгиппии III в. до н. э. — 238 г. н. э. // *Древнее Причерноморье*. — КСОАМ. — Одесса, 1993. — С. 87 — 90.

¹⁰ *Казаманова Л. Н., Кропоткин В. В.* «Варварские» подражания римским денариям с типом идушего Марса // *ВДИ*. — 1961. — № 1. — С. 133; *Шелов Д. Б.* О датировке северокавказских подражаний римским денариям // *Кавказ и Восточная Европа в древности*. — М., 1973. — С. 192, 193.

¹¹ *Казаманова Л. Н., Кропоткин В. В.* Указ. соч. — С. 133.— Табл. V; *Спробу В. Ю.* Малашева пов'язати карбування цих монет з населенням Переднього Передкавказзя слід вважати недостатньо аргументованою. Див. : *Малашев В. Ю.* К проблеме протогородской культуры населения Северного Кавказа первой пол. I тыс. н. э. (денежное обращение) // *Боспорский сборник*. — 1994. — 4. — С. 48 — 51.

¹² *Казаманова Л. Н., Кропоткин В. В.* Указ. соч. — С. 129. — Табл. III; *Шелов Д. Б.* Указ. соч. — С. 193; *Анисимов А. И.* Монеты из раскопок Пантикапея 1977 — 1986 гг. // *Сообщения ГМИИ*. — 1992. — Вып. 10. — С. 339.

¹³ *Онайко Н. А.* «Варварские» подражания римским денариям из раскопок Раевского городища // *КСИА*. — 1967. — Вып. 109. — С. 52, 53; *Салов А. И.* Клады III — IV вв. с Шум—Речки // *СА*. — 1975. — № 2. — С. 192 — 195; *Алексеева Е. М.* Античный город Горгиппия. — С. 76.

¹⁴ *Нестеренко Н. Д.* Клады Горгиппии // *КСИА*. — 1981. — Вып. 168. — С. 87.

¹⁵ Там же.

¹⁶ *Онайко Н. А.* О раскопках Раевского городища // *КСИА*. — 1965. — Вып. 103. — С. 129.

¹⁷ *Даньшин Д. Н.* Танаиты и танаисцы во II — III вв. // *КСИА*. — 1990. — Вып. 197. — С. 56.

¹⁸ *Блаватский В. Д.* Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора. — М., 1964. — С. 206.

¹⁹ *Zosim.*, I, 31 — 32.

²⁰ *Щукин М. Б.* Современное состояние готской проблемы и черняховская культура // *АСГЭ*. — 1977. — 18. — С. 88 — 89.